

Попова Т.
Дисциплінарний образ науки:
підходи і поняття. – Одеса, 2019. –
392 с.

Попова Т.
Дисциплінарний образ науки: підходи й поняття. –
Одеса, 2019. – 392 с.

Зазвичай ідея дисциплінарності сприймається з очевидним скепсисом, оскільки у світі нашого часу асоціюється з архаїзмом мислення. Адже інтелектуал доби глобалізму, постмодерну, мультикультурності та показної політкоректності здебільшого розглядає дисциплінарний світ у призмі минулого, себто з позицій неза-

перечної зверхності. Натомість у наших писаннях ми часто-густо апелюємо до міждисциплінарних впливів і мутацій, інтердисциплінарних зрощувань і запозичень, субдисциплінарних конфігурацій, які начебто переконливо демонструють новітні тренди, концептуальні пропозиції, дослідницькі стратегії й епістемологічні взірці. Тим паче, що перші десятиліття XXI ст. розривають звичні обрії і продукують феєричну та навіть неймовірну палітру пізнавальних можливостей, культурних потреб і суспільних викликів.

Усесвітня мережа, приступність, гнучкість і швидкість оперування величезними масивами інформації, що складно було бодай уявити на початку 2000-х рр., чимдалі більша віртуалізація наукових, культурних та соціальних практик, насиченість і щільність комунікаційних, медійних потоків створюють оманливе враження всесильності та нібито всеїдності. На цьому тлі начебто розчиняються дисциплінарні й фахові межі, котрі ми з легкістю перетинаємо у запитах до електронних пошукових систем.

Вигадливі, метафоричні, яскраві мовні протоколи наукових дискурсів вільно пересуваються поміж дисциплінарними сегментами та змагаються між собою в пошуках розмаїтих, довершених форм і генерованих смислів. Недаремно сучасний учений перебуває у стані безупинної гонитви за новою інформацією, новітніми інструментами й концептами, креативними засобами самовираження, урешті-решт намагається будь-що вписатися в нестримний і навіть скажений темпоритм нинішнього буття. Ба більше, наша сучасність дедалі частіше нав'язливо виринає у вигляді нескінченного утилітарного списку термінових справ та проектів, який задає прагматичний алгоритм творчості й життя.

Та в якийсь момент нашого віртуального, медійного, цифрового, суцільно синхронізованого часу домінуючі образи академічного світу раптово заступає сонмище несподіваних, а при дальшому наближенні вповні нарізливих рефлексій, переоцінок і ревізій. Тож недавня теза про «кінець» ери

дисциплінарності, як і гучна ідея «кінця історії» зразка 1990-х рр., піддається обґрунтованим сумнівам. Натомість проступає усвідомлення того, що пристінки різноманітних фахових «квартир» і капітальні стіни дисциплінарних «будівель» і досі незримо оточують інтелектуалів, незважаючи на недавню впевненість у «втечі» з цього «полону».

Утім обриси цього навколишнього дисциплінарного світу помітно змінилися, ба навіть стали динамічними та рухливими у вигляді міждисциплінарних стратегій і сполучень на тлі звичних образів дисциплін, представлених на обширах історії науки. Нова книга одеської авторки Тетяни Попової присвячена трансформаціям дисциплінарних ландшафтів науки з перспективи практик, рефлексій і світосприйняття фахової історикіні.

У широкому сенсі монографія пропонує самобутнє та різнобічне переосмислення дисциплінарності, котра донедавна вважалася перейденим етапом. Ідеться про своєрідний «дисциплінарний ренесанс» на полі соціогуманітарного знання й навіть нове-старє «дисциплінарне світобачення», котрі хоч-не-хоч циркулюють у наших практиках, стандартах, настановах, уявленнях і текстах (с.5).

Ба більше, Т.Попова обстоює думку про дисциплінарний поворот, який намітився від 2010-х рр., а також аналізує розмаїті чинники, передумови й обставини, котрі причинилися до його розгортання, передусім багатомірні та розмаїті міждисциплінарні впливи соціогуманітарного знання.

На думку авторки, варто вести мову про цілі комплекси чинників, що згенерували формування іншої, принаймні істотно відмінної палітри дисциплінарних історій, які суттєво доповнюють наші недавні уявлення. Ідеться про інтелектуально-наукові (зміна науково-світоглядних платформ, дисциплінарних полів, поширення міждисциплінарних студій), соціокультурні (криза ліберальної ідеї, мультикультурності, домінація ідеалів і норм «суспільства споживання», мозаїчно-фрагментарне мислення й відповідні стратегії поведінки) та геополітичні («гібридні війни», руйнація договірної системи та звичного світоустрою) чинники. Саме розгортання цих факторів породило великі «тектонічні зсуви», котрі чимдалі сильніше руйнують ідею дисциплінарності як цивілізаційного феномена (с.371–373).

Однак представлена монографічна студія – це не тільки книга про «повернення» дисциплінарності, а й про її сучасні обриси, колізії, метаморфози, цехові стереотипи, дослідницькі інструменти, стратегії, дисциплінарність і міждисциплінарність, проблемний та дисциплінарний образи науки, вестернізацію на терезах *pro et contra*, «персональні маршрути» дисциплінарного знання й чимало інших сюжетів. Вони пропонують цікавий, своєрідний, нелінійний погляд на сучасну науку в найширшому розумінні, хоч і з різних ракурсів та масштабів.

Передусім авторка акцентує увагу не на пізнавальному оптимізмі, або, навпаки, песимізмі, а обстоює тезу про гносеологічну стриманість, яка постала навколо нескінчених розшуків епістемологічних ідеалів і методологічних настанов. Адже у строкатій палітрі різноманітних поворотів соціогуманітарного знання нині споглядаємо доволі незвичний рух під гаслом «назад до позитивізму».

Цей феномен пояснюють утомою від постмодернізму у західних академічних світах (с.6–7), а іноді розглядають як чергову стильову мімікрію, властиву нашому часові. У певному сенсі можемо вести мову про артикульовану стратегію, котра стала актуальною й затребуваною за такої пізнавальної ситуації. Адже позитивізм як стильова формація мислення в тому чи іншому вигляді повсякчас циркулював у практиках, текстах, концепціях, себто нікуди не зникав, а радше існував у, так би мовити, «знятому вигляді».

Архітектоніка студії Т.Попової побудована як калейдоскопічна зміна перспектив і контекстів висвітлення. Авторка пов'язує її з відомою комбінацією візій російського історика й етнолога Л.Гумільова – «погляд із мишачої нори», «погляд із пригорку» та «погляд із висоти пташиного лету» (с.8). Така метафорична тріада, покладена в основу композиційної будови книги, видається доволі вдалою, попри неоднозначну рецепцію спадщини Л.Гумільова. Тим більше, коли йдеться про розгляд дисциплінарного світу науки, котрий апіорі генерує розмаїття ракурсів і масштабів.

Композиційний задум одеської дослідниці нагадує багатоманітне, різнобарвне мереживо, зіткане з шарів плетіння різного розміру, щільності й відмінної подоби. Загалом ідеться про п'ять основних текстових шарів: 1) сучасна наука у просторі поворотів; 2) дисципліна та дисциплінарність; 3) категорії й моделі; 4) варіації на різні теми; 5) глосарій і авторський словник дефініцій, а також низку доповнюючих, уточнюючих, вступних, проміжних та прикінцевих нотаток, які акцентують увагу на певних ідеях, або, навпаки, пропонують інші варіації прочитання.

Одним із провідних сюжетів монографії Т.Попової стало представлення конфлікту між декларуванням міждисциплінарних стратегій і позірним «монстром» дисциплінарності, котрий часом вважають атавізмом минулого століття. Та, за версією історикіні, не слід розглядати цей конфлікт винятково в одномірному масштабі чи спрощеному вигляді.

З одного боку, циркулює доволі впливова когнітивна мода, котра нав'язує домінуючу риторику міждисциплінарності, зорієнтовану на потужний резонанс. З іншого – сучасні дискурсивні практики, концептуальні пропозиції та дослідницькі стратегії продукують смисли, надзвичайно тісно пов'язані зі старими і традиційними дисциплінарними стандартами та вимогами (с.10–12). У цьому річичі міждисциплінарні мутації сприймаються з очевидним скепсисом, хоч і не заперечуються повною мірою, зокрема розглядаються як свого роду експериментальні формати творчості.

За візією Т.Попової, саме в полі взаємодії, конфронтації, співбуття дисциплінарного та міждисциплінарного народжується нова система, котру авторка афористично означає як «дисциплінарність у міждисциплінарності» (с.372). У певному розумінні йдеться про взаємодоповнюючі, можливо перехресні форми буття науки, що потенційно намічають інші обриси її конфігурації та функціонування.

Видається, що саме в полі взаємодії дисциплінарного та міждисциплінарного відбувається становлення нових неписаних конвенцій щодо норм, еталонів, засобів, способів продукування/творення новітнього знання.

У широкому розумінні поступово намічається становлення нових «правил гри» наукової спільноти, котра тією чи іншою мірою прагне включити чи врахувати міждисциплінарні елементи, складові та стратегії в актуальних фахових стандартах і пізнавальних зразках.

Зауважимо, що нинішні метаморфози на ниві міждисциплінарності значною мірою пов'язані з пізнавальною ситуацією «подолання» постмодерністського хаосу, точніше з розмаїтими ревізіями, реконцептуалізаціями та переоцінками багатьох стратегій і пропозицій, зокрема навіть тих, які досі вважалися архаїчними. Не випадково від початку 2000-х рр. лунає дедалі більше застережень стосовно методологічних крайнощів, інструментальних обмежень, епістемологічних лімітів.

Скажімо, один із найвідоміших сучасних дослідників на полі інтелектуальної історії А.Меґілл дотримується думки щодо ряду пізнавальних застережень з обсягу вживання нарративних стратегій¹. Вочевидь, ці настрої контрастують із недавнім пізнавальним, а в певному розумінні культурним і суспільним оптимізмом, однак тією чи іншою мірою корелюються з численними ревізіями фронтального ідеалу-дороговказу, відомого як «суспільство знання».

Здавалося б, новітня соціокультурна реальність, котра постала на рубежі ХХ–ХХІ ст., кардинально перекроїла ландшафти соціогуманітарного знання. Тим паче, що доба глобалізму вирізняється зовсім іншими засадами конструювання, моделювання та представлення сучасного світу. Адже усвідомлення його всеосяжної інакшості порівняно з попередніми історичними епохами, культурними взірцями, медійними засадами, індустріальними моделями, технократичними алгоритмами, способами трансляції та циркуляції інформації ініціювало зовсім інші стратегії конструювання, масштабування і представлення дійсності.

Початок ХХІ ст. неодмінно асоціюється з довжелезним, майже нескінченним флером проєкцій і концептуальних пропозицій, які переходять під єдиною парасолькою у вигляді означення *пост-*. Приміром, постало новітнє маркування сучасності або її конкуруючих варіацій, різних сфер і площин нинішнього буття, відоме як ситуація чи низка взаємопов'язаних ситуацій – постісторії, постмодерну, посткультури, постнауки, постмистецтва, постіндустріального суспільства, навіть постлюдства.

Однак поряд з акцентуванням на інтелектуальній, культурній, ментальній, когнітивній інакшості дедалі більше шириться розуміння того, що недавні постмодерністські стратегії й теорії стали очевидним, а часом безпосереднім вислідом модернізму. Недаремно Т.Попова слушно наголошує на існуванні «модерністських двійників» постмодерністських концепцій, а також згадує про доволі курйозне, проте промовисте визначення нинішнього часу як «постпостмодерну» (с.26–27).

Якщо взяти до уваги те, що термін «постмодернізм» побутував на культурних обширах західного світу ще 1914 р.², то нинішня «зміна віх» у

¹ Megill A. Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice / With contributions by S.Shepard and P.Honenberger. – Chicago; London, 2007. – P.71–73.

² Савельєва И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом: теория и история: В 2 т. – Т.2: Образы прошлого. – Санкт-Петербург, 2006. – С.226 (прим.90).

домінуючих пошукових орієнтирах зосагнення інакшості на виявлення аналогій, схожостей, подібностей, принаймні взаємопов'язаностей між пізнавальними, культурними й інтелектуальними взірцями видається вповні природною. У цьому світлі відоме гасло про «сполучення досі несполученого», котре вважають одним із квінтесенцій постмодерністської доби, логічно та природно вписується у знані парадигматичні взірці некласичних або модерністських наукових стратегій, приміром у вигляді відомого зрощування чи перехресчування інтерналізму й екстерналізму в історії, філософії та соціології науки 1960–1980-х рр. (с.29–30).

Серед інших сюжетів тексту Т.Попової – тема поворотів соціогуманітарного знання, котрі по-різному представлено на дисциплінарних мапах. Наприклад, у візіях філософів означаються такі повороти, як онтологічний, лінгвістичний, іконічний, теологічний, перформативний, медіальний, антропологічний, риторичний, наративний, просторовий, постмодерністський, прагматичний, топографічний, змістовно-естетичний, біографічний та ін. Натомість культурологи ведуть мову про інтерпретативний, перформативний, рефлексивний, постколоніальний, просторовий, іконічний/пикторіальний, перекладацький та інші повороти. Історики вирізняють антропологічний, культурний, лінгвістичний, візуальний, прагматичний, соціоісторичний, когнітивний, епістемологічний, історичний, парадигматичний, естетичний, матеріальний, емоційний, перформативний, кліометричний (цифровий), критичний, комунікативний, методологічний, дитячий, аксіологічний, наративний повороти й т. п. (с.54–57).

Якщо до цієї палітри долучити, принаймні лише перерахувати відомі пропозиції щодо трансформацій дисциплінарного знання на полі соціологів, економістів, політологів, антропологів, етнологів, філологів, то ризикуємо збільшити потенційний перелік поворотів до сотні, а може й більше. Власне, навіть наведений вище «реєстр» поворотів, укладений авторкою, хоч-не-хоч примушує замислитися як щодо масштабів, так і продуктивності міждисциплінарних студій.

Схоже, що метаморфози соціогуманітарного знання й досі розгортаються та сприймаються здебільшого з фахових і дисциплінарних перспектив. Не випадково в коментарях до варіативних потрактувань метафори «поворот» одеська історикиня характеризує нестримний вир нинішніх поворотів з очевидним соціокультурним підтекстом як «безумство недовтіленості» за часів «невловимої реальності» (с.89).

Звісно, на сторінках книги Т.Попової порушуються, розгортаються та переосмислюються в певному сенсі «вічні» ідеї і проблеми науки академічної доби, як-от визначення дисципліни, дисциплінарні контури, інституціоналізація й дисциплінарність, наукова спільнота та дисципліна, дисциплінарні, інституціональні моделі тощо.

Зазначимо, що навіть усталені образи і звичні уявлення щодо дисциплінарної конфігурації науки вражають своєю варіативністю, версійністю й навіть очевидною полярністю. Скажімо, у різноманітних класифікаціях наукових дисциплін на рубежі ХХ–ХХІ ст. подаються контраверсійні відомості про їх загальну кількість від 1,5 до 10–15 тис. (с.113).

Примітна риса викладу Т.Попової – його варіативність і плюралістичність, які кидають світло на традиційні проблеми з відмінних площин та масштабів. Наприклад, з одного боку, авторка розглядає дисциплінарну систему як «форму потенційно нескінченного дроблення знання» (с.144). З іншого – вона вважає, що дисциплінарність є «аксіоматичним фактором організації сучасної науки, який зберігає свій потенціальний ресурс» (с.149).

Ще одним цікавим сюжетом студії Т.Попової стало змагання чи конфронтація дисциплінарного і проблемного образів науки. Його західні відголоски побутували ще на присмерку радянської доби, проте повною мірою розгорнулися на пострадянському просторі від 1990-х рр. На думку дослідниці, дисциплінарний і проблемний образи репрезентують два типи організації науково-дослідної роботи, котрі пропонують не альтернативні, а взаємодоповнюючі способи функціонування науки як нерозривної цілісності (с.155).

Отже Т.Попова обстоює тезу про аналіз проблемно-дисциплінарної структури наукових досліджень, який дозволяє виявити наукові напрями, школи, дисциплінарні комплекси, «розриви» дисциплінарного поля, а також укласти своєрідну «картографію» дисциплін тощо (с.158).

Продукують уяву та численні асоціації потрактування наукової дисципліни, запропоновані в монографії Т.Попової. Приміром, авторка розглядає дисципліну як «трансдисциплінарне явище» з рухливими контурами на національно-державному та регіональному рівнях. Водночас дослідниця висуває оригінальну ідею «персонального маршруту» кожної дисципліни як багатфакторного процесу, котрий доцільно розглядати й конструювати в різних системах координат (с.372). Це означення мимоволі нав'язує аналогію між історією певної дисципліни та конкретною життєвою/персональною історією особистості.

За великим рахунком, така мозаїчність, версійність дозволяє сприймати провідну проблематику праці Т.Попової в руслі динамічної, перепадистої, хвилеподібної палітри знання з притаманними їй суперечностями, включеннями, структурами мислення. Причому останні можуть позиціонуватися як рудиментарні залишки й, водночас, розглядатися як дієві та адекватні інструменти для нової реконцептуалізації. Узагалі рефлексії, спостереження, нотатки, ремінісценції одеської історикині пропонують насичений, мінливий виклад, в якому стримана академічна манера заступається експресивними коментарями й заувагами, згодом замінюється аналітичним розглядом із проміжними узагальненнями або кінцевим резюме.

Студія Т.Попової пропонує низку цікавих сюжетів з обсягу біографістики, історіографії, біцїллізнавства (студіювання творчої спадщини історика та культуролога П.Біцїлли), котрі перегукуються, а здебільшого переосмислюють і збагачують її попередні дослідницькі практики й тексти³. У межах провідної проблематики авторка запропонувала своєрідні «персональні маршрути» біографістики, історіографії та біцїллізнавства у світлі історіографічного

³ Див.: *Попова Т.Н.* Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. – Одесса, 2017. – 456 с.

процесу, дисциплінарної історії й інституціонального аналізу. На її думку, дисциплінарна історія потребує розробки не тільки процесу інституціоналізації/дисциплінаризації, а й осягнення кінцевої форми – здобутого статусу (с.253).

Таким чином, «персоналізовані» історії різних галузей знання демонструють як «працюють» різні авторські моделі. Наприклад, розглядаючи «персональний маршрут» біографістики Т.Попова оперує такими різними дефініціями-означеннями, як біографіка, біографознавство, нова біографіка, історична біографіка, біографізм, зокрема розглядає терени їх уживання та генеровані смисли. Більше того, авторка повсякчас пропонує власні прочитання й осмислення різних дефініцій. Скажімо, вона означає біографізм як «наукове біоісторієписання» та «міждисциплінарну систему багатформатного біографічного знання, систему біографічних наукових досліджень у горизонтальних (просторових) і вертикальних (часових) координатах, соціокогнітивну систему, вписану до певного соціокультурного ландшафту» (с.264–265).

Примітною рисою викладу Т.Попової є саморефлексивність, яка виявилася не тільки у витонченій композиції книги, а й упорядкуванні, систематизації та диференціації смислів, які продукують терміни, уживані у праці. Навіть більше, авторка уклала словник, що дозволяє розглянути й оцінити її дослідницький інструментарій. У цьому тезаурусі споглядаємо доволі різноманітний ряд дефініцій, котрі придатні до конструювання цілісної палітри наукового знання, як-от «концепт», «концепція», «концептуальне поле», «концептуальна модель», «концептуальна схема», «наукове поняття», «напрямок», «парадигма» у широкому та вузькому сенсах, «поліпарадигматичність», «парадигматичний зсув», «предметне поле», «проблемне поле», «проблемна ситуація», «підхід», «підхід методологічний як поворот», «термін», «теорія», «дисципліна наукова», «дисциплінарність», «дисциплінаризація», «субдисципліна», «субдисциплінарний конгломерат» (с.366–368).

Отож книга Т.Попової продукує розмаїті та варіативні думки, спостереження й асоціації щодо розгортання, потенційних сценаріїв пізнавальних ситуацій як в українській науці, так і поза нею. У певному розумінні вони бентежать кожного інтелектуала, заангажованого науковими практиками у царині соціогуманітаристики.

Вочевидь, інтелектуальні настрої та культурні почування, висвітлені авторкою, постали в річищі «подолання» чи переосмислення постмодерну, а також під впливом новітнього переформатування глобалістичного світу останніх років. Водночас в епіцентрі уваги Т.Попової опинилися соціокогнітивні метаморфози знання впродовж 2010-х рр., котрі намітили та окреслили як новітні тренди й тенденції, так і виклики й загрози.

Імовірні сценарії ближчого академічного майбуття виглядають неоднозначно. Чи наступили вже часи гносеологічної стриманості та пізнавальної виваженості? Чи, навпаки, гуманістичні й суспільствознавчі дисципліни нині перебувають на порозі новітніх потрясінь, скажімо чергової надпотужної й руйнівної кризи?

Якщо взяти до уваги швидкоплинні впливи та масштаби сучасних соціокультурних трансформацій, то можливий горизонт очікувань постає вкрай різнобарвним, динамічним і містить дуже різні потенційні версії майбутнього, котрі, звісно, не зводяться до двох ідеальних сценаріїв. Тому можемо стати свідками й учасниками таких шоккових ситуацій і негаданих поворотів знання, які сьогодні годі навіть уявити.

На нашу суб'єктивну думку, найважливіші висліди нової книги Т.Попової багатовимірні й розмаїті, котрі складно звести до кількох основних тез або ідей. Тим паче, що кожен читач на сторінках праці, що продукує неоднорідну, багатошарову палітру смислів, віднайде власний діапазон затребуваних ідей, сюжетів, концептів і проблем.

Передусім, цікаві роздуми генерує порушена одеською дослідницею проблематика міждисциплінарності. Українська історіографія поволі, проте все ж таки наблизилася до тієї межі, за якою міждисциплінарність уже не постає у вигляді однобічної спрощеної дилеми – інтелектуальна мода чи методологічна панацея. Перехрещування, зрощування, взаємопроникнення, перетікання, запозичення й адаптація дослідницьких стратегій, інструментарію, пізнавальних взірців, мовних протоколів породжують не рутинні застереження щодо доцільності та коректності їх застосування, а питання про те, як саме та наскільки добре вони «працюють» в іншій предметній області чи дисциплінарній сфері.

Утім монографія Т.Попової пропонує сприймати міждисциплінарність як органічний, іманентний сегмент сучасного дисциплінарного поля та неодмінну частину багатоманітних ландшафтів знання. Мабуть, без такого розуміння навряд чи можна осмислити горизонт пізнавальних стандартів і настанов, які циркулюють у дослідницьких практиках та стратегіях. Видається, що сучасна наука впритул наближається до часу, коли міждисциплінарні орієнтири стануть важливими складовими неписаних конвенцій щодо продукування новітнього соціогуманітарного знання.

Урешті книга Т.Попової свідчить, що представникам нашого фахового цеху варто не тільки долучатися до обговорення глобальних пізнавальних проблем і викликів, а й формулювати, висувати та обстоювати власні пропозиції, візії, концепції, передусім на ниві міждисциплінарних підходів, стратегій і практик. Гадаємо, що позиція цехової відстороненості чи показної індиферентності у цих питаннях апріорі програшна для сучасного історика.

Олексій Ясь (Київ)